

Särtryck - Eripainos - Excerpt

SOCIETAS SCIENTIARUM FENNICA
Finska Vetenskaps-Societeten – Suomen Tiedeseura
The Finnish Society of Sciences and Letters

SPHINX

ÅRSBOK – VUOSIKIRJA – YEARBOOK
2001–2002

Föredrag och uppsatser – Esitelmät ja kirjoitukset – Sciences and Letters

DEN TYSTA REVOLUTIONEN. OM EU:S INVERKAN PÅ FINLÄNSK LAGSTIFTNING OCH RÄTTSKULTUR

Föredrag hållet vid Finska Vetenskaps-Societetens sammanträde
den 17 december 2001

av

NIKLAS BRUUN

Inledning

Finsk rättsordning har genomgått en grundläggande och genomgripande förändring under de senaste ca 20 åren. Denna förändring har sammanfattningsvis karakteriserats som en genomgripande europeisering av finsk rätt.

En av de finländska jurister som följt utvecklingen på nära håll, Niilo Jääskinen, menar att europeiseringen ägt rum i tre skeden eller i tre vågor.¹ Den första daterar han till åren 1981-88, som var ett slags förberedande skede, som i retroperspektiv består i att rättsordningen ideologiskt och strukturellt fördes närmare Västeuropa efter att Kekkonens era som president upphört. Den andra vågen daterar han till åren 1989-94, då den finska rättsordningen anpassades till EG-rätten och dess regelsystem *aquis communautaire* och Finland inträdde i Europarådet i maj 1989 samt sedermera gjorde den europeiska konventionen om mänskliga rättigheter till en integrerad del av den finska rättsordningen. Den tredje vågen inleddes år 1995 och handlar enligt Jääskinen framförallt om att EU-rätten integrerats i rättspraxis på alla nivåer och blivit en del av det juridiska vardagslivet.

Jääskinen tecknar också en bild av europeiseringens omfattning. Han konstaterar att fram till augusti 1995 hade man utfärdat 554 lagar, som grundade sig på EG-medlemskapet (år 1994 på det sk EES-avtalet). De flesta regleringar som EG-an slutningen förutsatte, utfärdades dock på lägre nivå än som lag i form av förordningar, beslut mm. Nämnas kan också att enbart EES-avtalet innefattade ca 110 EG-

förordningar och ca 1000 EG-direktiv. Den sammanlagda volymen av normmaterialet uppgick till ca 9000 sidor i gemenskapens officiella tidning EGT.

För den som kan sin rättshistoria ter sig begreppet europeisering av rättssystemet något problematiskt. Man kan härmed syfta på rättsliga regleringar som är gemensamma för ett stort antal europeiska, framförallt Västeuropeiska länder. Man kan också tänkas syfta på någon form av europeisk rättskultur som präglar dessa regleringar och deras utgångspunkter. Till denna del är det i varje fall skäl att betona de betydande skillnader som finns mellan olika rättsliga traditioner, mellan det engelska Common Law systemet och det romansk-germanska systemet, som traditionellt indelats i åtminstone tre olika traditioner nämligen den nordiska, den germaniska och den latinska. Europeiseringen i form av gemensamma regleringar har dock i betydande utsträckning utjämnat skillnaderna mellan dessa traditioner. Fortfarande finns stora skillnader, vilket också min kollega och vän professor Lena Sisula-Tulokas kunde vittna om inför denna församling tidigare i höst.

Europeiseringen innebär därför ingalunda alltid att en enhetlig lagstiftningskultur införs. Tvärtom är det ju välbekant att t.ex. den anglo-saksiska *common law*-rättskulturen som inom EU företräds av England på ett avgörande sätt skiljer sig från vad som gäller inom den romansk-germanska traditionen. Europeiseringen kan därför ofta innebära en mer eller mindre lyckad harmonisering och sammanjämkning av element från olika traditioner.

EU-medlemskapet för Finland var ingen tyst förändring, det var tvärtom en central politisk fråga som föregicks av en folkomröstning. Vad som däremot kanske inte i önskvärd tydlighet kommit fram är vad medlemskapet innebär för vårt rättssystem rent makt- eller kompetensmässigt, inte heller vad det innebär för vår rättskultur på sikt. Man betonade kanske snarare gemenskapslagstiftningen som ett öppet marknadssystem och en marknadsreglering, som gäller fri rörlighet av varor, tjänster, arbetskraft och kapital, men som i princip inte befattar sig med eller på något avgörande sätt inverkar på andra delar av samhällslivet.

Mitt syfte är alltså att reflektera litet kring dessa frågor, man kan kanske säga att jag försöker göra upp ett litet mellanbokslut efter snart sju års erfarenheter inifrån av EU:s lagstiftnings- och rättstillämpningsmaskineri.

Bakgrunden

Det är säkert skäl att som bakgrund kort kommentera grunderna för hur EU:s rättssystem inverkar på de nationella rättsordningarna i medlemsstaterna. Utgångspunkten är som vi alla vet ett internationellt avtal, grundfördraget eller Rom-fördraget som framförhandlades i Rom i mitten på 50-talet med den redan år 1951 ingångna kol- och stålunionen som förebild. Det speciella med grundfördraget är att man i det inrättar en rad särskilda organ som ges kompetens eller behörighet att på avgränsade områden gå in och lagstifta med bindande verkan för de enskilda medlemsstaterna. Genom att anta förordningar kan man utfärda lagstiftning som direkt är bindande i medlemsstaterna, genom att anta direktiv kan man binda den lagstiftande makten i medlemsstaterna till att anta lagstiftning med ett visst inne-

håll eller för uppfyllande av vissa mål. Dessutom inrättade man med grundfördraget en särskild domstol, EG-domstolen som gavs rätt att tolka den gemensamma lagstiftningen på ett för medlemsstaterna bindande sätt.

Tillkomsten av ett såpass radikalt arrangemang för internationellt samarbete kan endast förstås mot bakgrunden av situationen efter kriget. Det handlade om att bygga upp olika sätt att kontrollera krigets förlorarstater Tyskland och Italien, vilka ju uppfattades som opålitliga. Här pågick en lång dragkamp om man skulle bygga upp ett kontrollsystem som byggde på formell underordning och kontroll eller om man rent principiellt skulle basera samarbetet på formell likvärdighet och på ett erkännande av suveränitet och självbestämmande också för förlorarna. Det var inte minst erfarenheterna av vad det för Tyskland förödmjukande krigsslutet efter första världskriget hade lett till i förening med det "kalla krigets" logik som gjorde att de som talade för samarbete på lika villkor till slut fick sin vilja igenom.

Det centrala i sammanhanget är dock att Romfördragets bestämmelser vad gäller själva fördragstexten inte ter sig radikala annat än i utgångspunkten. Ursprungligen krävde lagstiftningsbeslut enhällighet, möjlighet att anta lagstiftning med kvalificerad majoritet mot enskilda medlemsstaters vilja infördes först på 1980-talet. Dessutom var många frågor olösta i själva fördragstexten.

Det är först genom den innebörd och betydelse EG-domstolen i sin tolkningspraxis tillmätt gemenskapslagstiftningen, som EG-rätten fått den starka ställning och genomslagskraft, som den de facto har i dag. Det är nämligen domstolen som har utformat de bärande principerna i EG-rätten om direkt effekt, EG-rättens företräde framför nationell rätt, direkt effekt av bestämmelser i icke genomförda direktiv och medlemsstaternas skadeståndsskyldighet vid bristande direktivimplementering. Det är därför skäl att kort rekapitulera huvudinnehållet i dessa principer.

Direkt effekt eller direkt tillämpningsverkan. Ett av de viktigaste stegen vad gäller utvecklingen inom EG-rätten togs redan på 1960-talet, då domstolen bestämde att vissa bestämmelser i Romfördraget hade direkt effekt inom medlemsstaterna. I det principiellt viktiga domslutet *Van Gend en Loos* uppkom frågan om bestämmelsen i EG-fördraget, som förbjuder medlemsstaterna att införa eller höja tullar eller avgifter med motsvarande verkan direkt kunde åberopas av enskild person eller ett företag i en medlemsstat på ett sätt som skapade rättigheter för dem som i sista hand kan realiseras i domstol. EG-domstolen besvarade frågan jakande och det innebar alltså att fördraget var mycket mer än ett sedvanligt internationellt avtal som enbart skapar rättigheter och skyldigheter mellan de fördragsslutande staterna. Domstolen slog alltså fast att den nämnda artikeln har direkt effekt och skapar rättigheter och skyldigheter för enskilda som de nationella domstolarna måste skydda.

EG-rättens företräde framför nationell rätt. Kort efter *Van Gend en Loos*-domen kom ett annat viktigt fall, nämligen *Costa v. ENEL*. Här hade domstolen att ta ställning till frågan om EG-rättens förhållande till nationell rätt. Italienska författningsdomstolen hade i en dom slagit fast att den lag genom vilken Italien blivit medlem i EU inte hade någon särställning i förhållandet till annan nationell lagstiftning och

att enligt principen om *lex posterior* så skulle en senare nationell lagstiftning ges företräde framom lagstiftningen om införlivandet av fördraget. EG-domstolen slog dock klart fast att Romfördraget hade skapat en egen rättsordning som i och med fördragets ikraftträdande hade blivit en integrerad del av medlemstaternas rättsordningar som domstolarna i dessa länder var tvungna att tillämpa. Romfördragets syften skulle hotas om nationell rätt skulle kunna ges företräde framför EG-rätten, utan för att uppnå enhetlighet i regleringen måste alltså EG-rätten ges företräde framför nationell rätt, vilket alltså EG-domstolen slog fast som en tvingande princip som medlemsstaternas domstolar måste tillämpa. I dag är också denna princip anamnad och accepterad i samtliga medlemsstater.

Direkt effekt av bestämmelser i icke genomförda direktiv. Tillämpningsområdet för principen om direkt effekt utvidgades betydligt, då domstolen utvidgade den till att också gälla direktivbestämmelser.

Medlemsstatens skadeståndsskyldighet vid bristande direktivimplementering. Under 90-talet har en principiell nyhet i EG-domstolens rättspraxis varit att enskilda personer och företag som gått miste om förmåner eller rättigheter på grund av att medlemsstat underlåtit att inom överenskomna och stadgade tidsramar implementera EG-direktiv eller har gjort ett klart felaktigt genomförande av direktivet har ansetts kunna kräva staten på ersättning för den skada som därigenom förorsakats dem. Detta är naturligtvis ett ytterst effektivt medel om man vill tvinga medlemsstaterna att effektivt uppfylla sina åtaganden. Dyra skadeståndprocesser vill naturligtvis de flesta stater undvika.

Hur samspelar EG-domstolen med de nationella domstolarna?

EG-domstolen är alltså högsta och sista instans då det gäller att tolka och tillämpa EG-rätten. Detta sker genom ett särskilt system med så kallade förhandsbesked, som innebär ett säreget samarbete mellan nationella domstolar på alla nivåer och EG-domstolen. Tanken är att de nationella domstolarna skall inbegära ett så kallat förhandsbesked, då en fråga om EG-rättens tillämpning kommer upp och aktualiseras i en nationell domstol. Förhandsbesked måste inbegäras av högsta instans, men också en lägre instans kan göra detta. I övrigt hanteras rättegången i sedvanlig nationell ordning, men den nationella domstolen kan alltså lägga processen på is för att inhämta EG-domstolens bindande utlåtande i en fråga som gäller tillämpning av EG-rätten och har betydelse för målets utgång. EG-domstolen besvarar endast den uppställda frågan, medan målet i övrigt avgörs av den nationella domstolen, som dock är bunden av EG-domstolens förhandsbesked. Tanken med detta är naturligtvis att man härigenom kan skapa en konsekvent och likformig tillämpning av EG-rätten i hela Europa, en målsättning som naturligtvis är av stor vikt för hela grundtankegången bakom EU-projektet.

EU:s betydelse och inverkan på rättskulturen

Domstolen brukar systematiskt beskriva EG-rätten som ett eget slutet rättssystem. Det har naturligtvis den förmånen att man relativt fritt kan tillämpa nya prin-

ciper och lansera lösningar som ter sig svårsmälta utgående från många nationella rättstraditioner.

Det råder en relativt utbredd uppfattning bland rättslig expertis att den rättstekniska kvaliteten på EG-rättslig lagstiftning lämnar mycket i övrigt att önska. Detta återspeglar sig naturligtvis inom det nationella rättssystemet där man ofta ställs inför problemet om man skall implementera obegriplig direktivtext som den går och står eller om man skall försöka ge den ett vettigt innehåll med stor risk för att EG-domstolen senare väljer att ge den ett annat innehåll. EG-rättens inflytande har också enligt min uppfattning medfört en drastiskt försämrad förutsebarhet inom vårt rättssystem. Vi har varit vana att arbeta med relativt utförliga och ingående förarbeten (kommittébetänkanden och regeringspropositioner). Inom EG-rätten saknas sådant material nästan helt och om det finns kan det ofta vara omöjligt att få tag på. Professor Thomas Wilhelmsson har gått så långt att han lanserat en så kallad "gubben i lådan"-teori om EG-rättens inflytande.² Den innebär att EG-rätten dyker upp där man minst kan ana det och att den ofta ges ett oväntat och överraskande innehåll. Det gensvar den Wilhelmssonska karaktäristiken fått av rättsvetare runt om i Europa utvisar tydligt att det inte bara är i ett litet perifert land, som är en relativt färsk medlemsstat, där dylika uppfattningar gör sig gällande, utan att man runt om i Europa ofta uppfattar situationen på ett liknande sätt. Det är kanske i och för sig inte överraskande att strävandena att sammanjämka de olika rättsliga traditionerna från 15 medlemsstater ofta leder till inkonsistenta politiska kompromisser, men det är naturligtvis ett rellt problem för rättsanvändarna.

Ett annat resultat av EG-rätten är att nationella rättsliga innovationer och nationellt utvecklingsarbete blir allt mera sällsynt. Resurserna går till EU-arbetet och man vill inte vidta lagstiftningsåtgärder förrän man vet EU:s linje. Detta gäller naturligtvis framförallt på de områden som omfattas av EU-samarbetet.

Området för EU-samarbetet utvidgas kontinuerligt, likaså områdena för olika typer av rättslig reglering. Färska exempel är terroristlagstiftning, reglering av grundläggande rättigheter, sysselsättningspolitiken genom den sk öppna koordineringsmetoden (Open Method of Coordination) i motsats till harmonisering. Vidare utvidgas områdena där beslut kan tas med kvalificerad majoritet. De möjligheter att vidta ekonomiska sanktioner mot tredskande medlemsstater har dock än så länge inte tillämpats.

Den tysta revolutionen: Två aktuella exempel

Det kanske mest överraskande i EU-samarbetet är den tysthet och stillhet med vilken stora principiella frågor bereds och genomdrivs. I detta sammanhang får jag nöja mig med att lyfta fram två aktuella exempel, nämligen Europabolaget och Europapatentet.

Europabolaget. Den 8 oktober i år antogs i EU en förordning och ett direktiv om så kallade Europabolag.³ Åtgärden föranledde en liten notis i Hufvudstadsbladet och Helsingin Sanomat och jag tror inte det finns särskilt många i vårt land - ens i riksdagen - som vet vad ett Europabolag är.

Projektet är ett åskådligt exempel på den livskraft svåra lagstiftningsprojekt kan ha inom EU. Tanken bakom det hela - tanken på ett Europabolag "Societas Europaea"- är att skapa en enhetlig form för ett aktiebolag som kunde tillämpas i hela Europa. Ursprungstanken som framfördes av professor Sanders vid Rotterdam School of Economics år 1959 var att nationell bolagsrätt inte mera skulle behövas i någon större utsträckning .

Tanken väckte genklang hos kommissionen som lade fram sitt första förslag till regler om europabolag år 1970.

Förslaget har reviderats i flera repriser. Grundtanken som finns kvar är i varje fall att denna bolagsform skall möjliggöra för ett företag att ha hela EU som hemmaområde och verka i hela EU utan att behöva upprätta dotterbolag i de olika medlemsstaterna, vilket i dag är nödvändigt för en koncern med mera betydande aktiviteter. Upprättandet av ett dotterbolag innebär ju också att bolaget måste följa en lång rad nationella regler av bolagsrättslig, skatterättslig, arbetsrättslig mm. karaktär. Ett europabolag skall ha ett fast driftställe i en medlemsstat och kan sedan verka inom hela EU.

Reglerna skall träda i kraft 2004. Europabolaget innebär endast en möjlighet för existerande bolag att övergå till denna bolagsform, den blir inte obligatorisk som de ursprungliga visionärerna tänkte sig. Ett europabolag kan bildas på olika sätt bl.a. genom fusion, bildande av europaholdingbolag, europadotterbolag eller ombildning av ett nationellt publikt aktiebolag till ett europabolag.

Ett av problemen genom åren med tillkomsten har varit olika system för styrning av bolag. I de monistiska systemen har vi en styrelse som tillsätts och kontrolleras av en bolagsstämma. I det dualistiska systemet har vi ett tillsynsorgan som kontrollerar ledningsorganet, dvs. styrelsen och också utser och entledigar densamma. Dessa frågor har man nu lyckats jämka ihop.

Likaså har man infört regler om inflytande och medbestämmande för de anställda i ett europabolag. Bolagsformens popularitet kommer naturligtvis i helt avgörande utsträckning att vara beroende av om det blir skattemässigt förmånligt.

Det tvistar man fortfarande om. Om man fritt kan välja driftställe och skattar till det land där europabolagets driftställe är beläget (vilket är kommissionens förslag) så är läget mycket klart: Vi får många bolag, alla är registrerade i Irland (antagligen Nokia m.fl) och betalar skatt till Irland. Detta har inte varit fullt acceptabelt för alla medlemsstater och arbetet med skattefrågorna pågår fortfarande.

Indirekt kan den europeiska bolagsformen naturligtvis få olika konsekvenser. Fackföreningsrörelsen ställer sig t.ex. frågan om det finns multinationella bolag som vill höra till 15 arbetsgivarorganisationer i de olika EU-länderna och träffa skilda nationella kollektivavtal?

Europapatentet. I konklusionerna från toppmötet i Laeken, som ägde rum under veckoslutet, finns en punkt där man hänvisar till konklusionerna från ett tidigare toppmöte i Lissabon, där man överenskommit om att man skall introducera ett system för Europapatent, som skall vara färdigt före utgången av år 2001.

Bakgrunden är enkel. Patentsystemet är för närvarande i utgångspunkten natio-

nellt. Den som gör eller förvärvar rätten till en teknisk uppfinning som kan tillgodöras industriellt skall skilt i varje land där ensamrätt önskas anhålla om patent. Genom en sk. prioritetsregel räknas dock dagen för patentansökan som den dag den första så kallade prioritetsansökan inlämnades.

Det finns ett europeiskt system som underlättar beviljandet av dylika patent. Inom ramen för EPC-systemet, som inte har något att göra med EU, kan man skilt anhålla om patent via det europeiska patentverket EPO i München, som gör patentgranskningen för de nationella medlemsstaternas del och sedan kan bevilja ett flertal patent. Dessa patent är fortfarande "skilda" nationella patent i varje enskild medlemsstat som man skilt måste processa om i varje stat om patentinnehavaren blir utsatt för intrång eller några tvister uppstår. Man brukar beskriva EPC-patentet som ett "knippe nationella patent".

Tanken på ett gemenskapspatent är gammal. Idén går ut på att man skulle bevilja ett enda patent, som skulle ge ensamrätt i samtliga EU:s medlemsländer. Detta skulle ske genom att koppla ihop gemenskapspatentet med EPC-systemet, så att det europeiska patentverket EPO kunde bevilja sådana gemenskapspatent.

Tanken på ett gemensamt patent som gäller i Europa är varken ny eller revolutionerande. Vi har redan gemensamma europeiska varumärken med en byrå i Alicante i Spanien som administrerar det hela. Vi får gemenskapsmönster inom en överkomlig framtid.

Det som är revolutionerande i sammanhanget är kärnpunkten i kommissionens förslag, som går ut på att jurisdiktionen i mål om intrång, ogiltighet mm. rörande gemenskapspatent exklusivt skall förbehållas gemenskapens domstol för immaterialrätt.⁴ Denna specialdomstol skall bestå av två instanser, men man vet än så länge mycket litet om domstolens organisation, sammansättning och domförhet. Enligt de fördragsändringar som gjordes i Nice i december 2000 så blir det möjligt att inrätta denna typ av specialdomstol.

Vad innebär då allt detta? Tre saker står klara:

För det första innebär hotbilden här att den finska småföretagaren måste infinna sig som svarande i en process som drivs i EG:s specialdomstol i t.ex Parma för att ta ett helt teoretiskt exempel. Tvistemål på lägsta nivå flyttas ut i Europa. Mest absurt blir det naturligtvis om tvisten mellan två finska företag skall handläggas på ett annat språk än finska i en domstol i Luxemburg.

För det andra innebär Europapatentet ett av de starkaste hoten mot den på jämlikhet baserade språkregim som hittills upprätthållits inom EU. Redan inom gemenskapsvarumärket skapades ett starkt prejudikat, man gick in för en femspråksregim, som inte omfattar ett enda nordiskt språk. Det är väldigt svårt att tänka sig att man vid införandet av ett Europapatentsystem som starkt motiveras med behovet att sänka kostnader för att söka patent skulle gå in för språkarrangemang som motsvarar vad som är gängse i EU. EPO har en trespråksregim (engelska, franska tyska) och vill säkert inte utvidga antalet officiella språk. - Det har också visat sig att språkfrågan föranlett ytterst svårlösta tvister vid förhandlingarna om Europa-

patentet.

För det tredje medför Europapatentet en överhängande fara för att ingen eller ytterst få personer mera önskar söka patent från den finländska patent- och registerstyrelsen. Endast småföretagare med en utpräglat lokal marknad har nytta av ett sådant lokalt patent, de som har hopp om att komma ut på en europeisk marknad bör utan vidare söka ett europeiskt patent. Arbetsmängden inom det finska verket kan förväntas sjunka radikalt och det är ytterst tveksamt om Finland i fortsättningen kan upprätthålla ett patentverk med en mångsidig och kunnig personal som kan utföra patenteringsgranskningar på olika teknikområden.

Skräcksenariot är alltså att det blir ytterst svårt att upprätthålla teknisk och juridisk nationell sakkunskap samtidigt som tvistelösningar mm. flyttas långa vägar utomlands. Det är alltså inte förvånande att förslaget fastnat i det Europeiska rådets arbetsgrupp och man kan naturligtvis hoppas att man hittar rimliga och balanserade lösningar på dessa fundamentala problem. Det förefaller i varje fall som om frågan vore värd betydligt mera uppmärksamhet och diskussion än vad den hittills fått. Stora strukturella förändringar diskuteras på tjänstemannanivå, utan att varken media eller politiker är särskilt engagerade.

Konklusioner

Med ovanstående har jag velat exemplifiera att stora förändringar sker i det tyska genom rättspraxis och genom EG-harmonisering utan någon bred diskussion, utan uppmärksamhet från medias sida, och med ringa parlamentarisk kontroll. Rädslan i små länder att man hamnar i en off-side position om man får ett nationellt opinionsläge mot olika lagstiftningsprojekt leder lätt till att man väljer att tuga och anpassa sig.

Personligen tror jag att vi upplever ett brytningsskede. EG-rättssystemet är en rättsordning, som inte kan fortleva i den form som den har fått i dag. Innan Finland och Sverige inträdde som medlemmar i EU upplevde vi i Norden en stark kritik mot överreglering och att förrättsligandet av samhällslivet gått för långt etc. Situationen är nu sjufalt värre och efter utvidgningen kommer den rättsliga regimen inom EU verkligen att sättas på prov.

Samtidigt vill jag understryka att EG-rätten skall tas på allvar, inte minst av rättsvetenskapen. Rättslig grundforskning på området bör prioriteras och kunde gärna i högre utsträckning än i dag bedrivas i nordiskt samarbete. Vi skall naturligtvis dra vårt strå till stacken då det gäller att förbättra kvaliteten på EG-rätten, inte minst då det gäller språkbehandlingen av nordiska språk i EG-rätten är det endast vi som kan åtgärda den otillfredsställande situationen.

EU erbjuder slutligen stora förutsättningar att bedriva nydanande rättsvetenskap. EU kan nämligen fungera som ett laboratorium för rättsvetenskaplig och rättssociologisk forskning. Aldrig tidigare har vi väl haft en situation där man infört identisk lagstiftning i 15 länder och därigenom skapat en möjlighet att undersöka och studera vilka olika effekter lagstiftningen får i skilda rättsliga kulturer och miljöer.

REFERENSER

- 1 Jääskinen, Niilo, Kolme aaltoa - miten Suomen oikeusjärjestys eurooppalaistui? Defensor Legis N:o 4/2001, 601-619.
- 2 Wilhelmsson, Thomas, Vieteriukkoteoria EY-oikeudesta. Juhlajulkaisu Aulis Aarnio 1937 14/5 1997. Vammala 1997, 357 - 374.
- 3 Se rådets förordning (EG) nr 2157/2001 om stadga för europabolag samt rådets direktiv 2001/86/EG om komplettering av stadgan för europabolag vad gäller arbetstagarinflytande.
- 4 Proposal for a Council Regulation on the Community patent. Brussels 1.8.2000. COM (2000) 412 final.